

P. ELEFTHERIADIS, A UNION OF PEOPLES: EUROPE AS A COMMUNITY OF PRINCIPLE OXFORD UNIVERSITY PRESS 2020

Τον Ιούνιο του 2020 εκδόθηκε από τον έγκριτο εκδοτικό οίκο Oxford University Press το βιβλίο του Καθηγητή του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης Παύλου Ελευθεριάδη *A Union of Peoples: Europe as a Community of Principle*. Πρόκειται για μία ολοκληρωμένη νομική και πολιτική θεωρία για τη φύση της ΕΕ, που σε αντίθεση με πολλούς πολιτικούς και νομικούς φιλοσόφους, που την παρομοιάζουν με ομοσπονδιακό κράτος ερειδόμενο στο συνταγματικό δίκαιο, την ανάγει στο διεθνές δίκαιο. Σύμφωνα με το επιχείρημα του βιβλίου, το διεθνές αυτό δίκαιο εφαρμόζεται άμεσα στο εσωτερικό των κρατών-μελών, καθ' ο μέτρο τα τελευταία το αναγνωρίζουν και, κατά τούτο, γίνεται περισσότερο κατανοητό υπό το πρίσμα του δεισμού. Συμπληρώνεται δε από μία κοσμοπολίτικη θεωρία και διέπεται από τις θεμελιώδεις αρχές της λογοδοσίας, της ελευθερίας και της δικαιοσύνης. Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΕ λογίζεται ως μία Ένωση Λαών και ως μία Κοινότητα Αρχών. Το βιβλίο απαρτίζεται από δέκα κεφάλαια και μπορεί να χωριστεί σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος, αποτελούμενο από τα κεφάλαια ένα έως πέντε, παρουσιάζει τη θεωρία του Ελευθεριάδη για τη φύση της ΕΕ και τις σχέσεις της με τις έννομες τάξεις των κρατών-μελών και το διεθνές δίκαιο. Το δεύτερο μέρος, που αποτελείται από τα κεφάλαια έξι έως δέκα, πραγματεύεται τις θεμελιώδεις αρχές της λογοδοσίας, της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, που διέπουν το προκείμενο σύστημα.

Το πρώτο και το δεύτερο κεφάλαιο, εν είδει εισαγωγής, παρουσιάζουν τα βασικότερα σημεία των φεντεραλιστικών και κρατικιστικών θεωριών. Οι μεν πρώτες προκρίνουν την ολοκλήρωση, ενώ οι τελευταίες δίδουν έμφαση στη δημοκρατία και την αυτοκυβέρνηση, τις κοινωνικές και πολιτιστικές προϋποθέσεις για τις οποίες πληρούν μόνο τα κράτη και τις οποίες φαλκιδεύει η μεταφορά κρατικών αρμοδιοτήτων στην ΕΕ. Ακολουθώντας, εκτίθενται οι διεθνικές θεωρίες, κατά τις οποίες όλοι οι άνθρωποι είναι άξιοι ισότιμου σεβασμού, ανεξαρτήτως του αν ζουν εντός

Σταυρούλα Μπινιάρη
Υποψήφια Διδάκτωρ
Νομικής ΕΚΠΑ

ή εκτός συνόρων. Οι κοσμοπολίτικες αυτές υποχρεώσεις μπορούν να πραγματοποιηθούν μέσω πλειόνων διαδικασιών, συμπεριλαμβανομένης της συμμετοχής σε διεθνείς οργανισμούς. Ο συγγραφέας, εκκινώντας από τη διαπίστωση ότι η ενοποίηση και η δημοκρατία δεν είναι αλληλοαποκλειόμενες έννοιες, απορρίπτει τόσο τις φεντεραλιστικές όσο και τις κρατικιστικές θεωρίες και τάσσεται υπέρ ενός διεθνικού μοντέλου, στο πλαίσιο του οποίου μέσω της παραχώρησης αρμοδιοτήτων σε διεθνείς οργανισμούς προάγεται η ενοποίηση, χωρίς παράλληλα να φαλκιδεύεται η δημοκρατία και η κρατική κυριαρχία, καθώς αυτό ακριβώς που μετατίθεται είναι ορισμένες αρμοδιότητες και όχι η κυριαρχία των κρατών.

Το τρίτο κεφάλαιο υποστηρίζει ότι το δίκαιο της ΕΕ έχει διατηρήσει την κατά την ίδρυσή του φύση του διεθνούς δικαίου. Αυτό που έχει αλλάξει σε σχέση με το 1959 είναι όχι η φύση του δικαίου της ΕΕ, αλλά η αντίληψή μας περί της φύσης των υποχρεώσεων που μπορεί να επιβάλει το διεθνές δίκαιο. Στη συνέχεια, εξετάζει το μοντέλο που ρυθμίζει τις σχέσεις του δικαίου της ΕΕ με τις έννομες τάξεις των κρατών-μελών. Συγκεκριμένα, εξετάζει αν πρόκειται για το μονιστικό μοντέλο που υιοθετεί ο Schütze, κατά το πρότυπο του Kelsen, στο πλαίσιο του οποίου το δίκαιο της ΕΕ απορροφά τις έννομες τάξεις των κρατών-μελών. Ακολουθώντας, μελετά τις πλουραλιστικές θεωρίες των MacCormick και Krisch, κατά τις οποίες οι έννομες τάξεις των κρατών-μελών και της ΕΕ δεν τελούν σε ιεραρχική σχέση μεταξύ τους. Κατόπιν τούτων, ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο μεν μονισμός είναι ασυμβίβαστος με την προέλευση των Συνθηκών της ΕΕ, που επικυρώνονται σύμφωνα με τις συνταγματικές διαδικασίες των κρατών-μελών, ο δε πλουραλισμός είναι εγγενώς αντιφατικός. Μολονότι *prima facie* απορρίπτει την έννοια της ιεραρχίας δεχόμενος ότι κάθε έννομη τάξη κατισχύει από την εσωτερική της σκοπιά, εντέλει καταλήγει σε δύο αλληλεπικαλυπτόμενους και, κατά τούτο, ασυμβίβαστους μεταξύ τους μονισμούς, έναν ευρωπαϊκό και έναν κρατικό. Αφήνοντας δε ανοικτό το ερώτημα του ποιος έχει τον τελευταίο λόγο, πέραν του δεοντολογικού επιχειρήματος ότι η ασάφεια αυτή αντίκειται στο κράτος δικαίου, παραγνωρίζει και το ότι το διεθνές δίκαιο δεν αφήνει αναπάντητο το εν λόγω ερώτημα, αλλά, όπως προκύπτει και από το άρθρο 27 της Συνθήκης της Βιέννης, κατισχύει του εθνικού δικαίου. Κατά τη γνώμη του συγγραφέα, το μοντέλο που αποδίδει καλύτερα τις σχέσεις μεταξύ των εννόμων τάξεων των κρατών-μελών και της ΕΕ είναι αυτό του δυισμού, σύμφωνα με το οποίο οι πλείονες έννομες τάξεις είναι διαφορετικές μεταξύ τους και όχι αλληλεπικαλυπτόμενες, όπως υποστηρίζει ο πλουραλισμός. Αναλυτικότερα, το μεν διεθνές δίκαιο αφορά κατά βάση τις σχέσεις μεταξύ των κρατών και εμμέσως μόνο τις σχέσεις τους με τους ιδιώτες, καθώς για να γεννήσει αγωγή δικαιώματα υπέρ αυτών απαιτείται η ενσωμάτωσή του στην εθνική έννομη τάξη. Αντιθέτως, το συνταγματικό δίκαιο παράγει συνήθως άμεσα για τους ιδιώτες αγωγή δικαιώματα ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Δοθείσης δε της διαφορετικής λειτουργίας που επιτελούν το διεθνές και το συνταγματικό δίκαιο και, κατ' επέκταση, ελλείψει αλληλοεπικάλυψής τους, δεν ανακύπτει καν ανάγκη ιεράρχησής τους. Κατά τούτο, το διεθνές δίκαιο τυγχάνει εφαρμογής, όχι επειδή είναι ιεραρχικά ανώτερο, αλλά επειδή δεν υπάρχει κάτι άλλο που να επιτελεί την ίδια με αυτό λειτουργία για να εφαρμοστεί αντ' αυτού.

Με βάση την ανωτέρω θεωρητική συζήτηση, το τέταρτο κεφάλαιο μελετά τον τρόπο που η νομολογία προσλαμβάνει τις σχέσεις των εννόμων τάξεων των κρατών-μελών με την ΕΕ. Από τη σχετική μελέτη προκύπτει ότι και τα περισσότερα εθνικά δικαστήρια δέχονται ότι οι έννομες τάξεις των κρατών-μελών έχουν ενσωματώσει το δίκαιο της ΕΕ επί τη βάσει εθνικών διατάξεων

και, κατά τούτο, ασπάζονται το μοντέλο του δυισμού. Αξιοσημείωτο είναι ότι, κατά τον Ελευθεριάδη, ακόμα και το ίδιο το ΔΕΕ –ο φερόμενος ως εμπνευστής του μονισμού– δεχόμενο στην υπόθεση *Ministero delle Finanze* ότι το μη συμβατό με το δίκαιο της ΕΕ εθνικό δίκαιο μένει απλώς ανεφάρμοστο στην επίδικη περίπτωση και δεν απαιτείται να ακυρωθεί, καταργηθεί και γενικότερα τεθεί εκποδών φαίνεται να εγκαταλείπει τη διαλεκτική του μονισμού, καθώς αν τον είχε ασπαστεί γνυσίως, δύσκολα θα μπορούσε να ανεχθεί τη συνύπαρξη ασύμβατων διατάξεων στο πλαίσιο του αυτού συστήματος. Ακόμα πιο εμφανής είναι η απομάκρυνσή του από τον μονισμό στη νομολογία *Achmea*, σύμφωνα με την οποία τα κράτη-μέλη και η ΕΕ δεσμεύονται αμοιβαία να τηρούν τις αρχές και τις αξίες που διέπουν το δίκαιο της ΕΕ, επί τη βάση ενός πολυεπίπεδου καθήκοντος καλόπιστης συνεργασίας και όχι επί τη βάση ενός απλούστερου καθήκοντος τήρησης του ιεραρχικά ανώτερου κανόνα δικαίου. Ο δυισμός του Ελευθεριάδη, ωστόσο, εμφανίζει τα ακόλουθα τρία ιδιόζοντα στοιχεία: Πρώτον, ναι μεν τα κράτη-μέλη αναγνωρίζουν υπεροχή στο δίκαιο της ΕΕ, τούτο, ωστόσο, συντελείται επί τη βάση μίας εθνικής νομικής πράξης (*conditional primacy*). Δεύτερον, τα δικαστήρια των κρατών-μελών καλούνται να επιδεικνύουν θεσμική ανοχή (*institutional tolerance*), κατά το πρότυπο της νομολογίας *Honeywell* του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου περί παρέμβασής του μόνο σε περίπτωση πρόδηλης υπέρβασης των απονεμημένων αρμοδιοτήτων δομικής σημασίας. Η μεν αρχή της υπό αίρεση υπεροχής του δικαίου της ΕΕ διασφαλίζει ότι το εθνικό δίκαιο παραμένει εν ισχύ ακόμα και αν είναι ασύμβατο με το δίκαιο της ΕΕ. Η δε αρχή της θεσμικής ανοχής διασφαλίζει ότι το δίκαιο της ΕΕ παραμένει εν ισχύ ακόμα και αν αντίκειται στην εθνική ερμηνεία των Συνθηκών. Πρόκειται για δύο αρχές που αποτελούν καθρέφτη η μία της άλλης και καθιστούν δυνατή τη αρμονική συνύπαρξη του δικαίου της ΕΕ με τις εθνικές έννομες τάξεις. Η τρίτη αρχή, που πηγαιίνει ένα βήμα παραπέρα, είναι η αρχή της ακεραιότητας (*integrity*). Εμπνεόμενη από την ομώνυμη αρχή του *Dworkin*, η προκειμένη αρχή γεννά την υποχρέωση συνεπούς ερμηνείας κατά το παράδειγμα του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου στην απόφαση *Honeywell*, που έκρινε ότι «*οι αναπόφευκτες εντάσεις μεταξύ των δικαστηρίων θα πρέπει να εναρμονίζονται σε πνεύμα συνεργασίας και αμοιβαίας κατανόησης, σύμφωνα με την ιδέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, και [...] ο έλεγχος από το Γερμανικό Δικαστήριο θα πρέπει να ασκείται με αυτοσυγκράτηση και ανοικτό προς το δίκαιο της ΕΕ πνεύμα*».

Το πέμπτο κεφάλαιο, σε μία προσπάθεια να εξετάσει τις πολιτικές και νομικές θεωρίες επί των οποίων ερείδεται η ως άνω νομολογία, επανέρχεται στις σημαντικότερες φεντεραλιστικές θεωρίες (τον συνταγματικό φεντεραλισμό του *Schütze*, τη θεωρία περί *democracy* των *Nicolaidis* και *Cheneval*, τον πλουραλιστικό φεντεραλισμό του *Lenaerts* και τον φιλόδοξο φεντεραλισμό του *Habermas*), που παρά τις επιμέρους διαφορές τους συμπυκνώνονται στο ότι προκρίνουν τη σημασία της ενοποίησης. Ακολουθώντας, μελετά τον αντίποδά τους, τις κρατικιστικές θεωρίες, που τονίζουν την αξία του αυτοπροσδιορισμού και της δημοκρατίας, οι οποίες φαίνεται να διασφαλίζονται μόνο στο πλαίσιο των κρατών. Όπως προαναφέρθηκε στα δύο πρώτα κεφάλαια, ο Ελευθεριάδης απορρίπτει αμφότερα και υιοθετεί έναν προοδευτικό διεθνισμό (*progressive internationalism*), κατά το πρότυπο της Καντιανής Αιώνιας Ειρήνης, που εκλαμβάνει την ΕΕ ως Ένωση Λαών, η οποία οργανώνεται επί τη βάση του διεθνούς δικαίου αλλά εφαρμόζεται και μέσω των εθνικών συνταγματικών θεσμών. Η σύνθετη αυτή έννομη τάξη διέπεται από ορισμένες θεμελιώδεις αρχές. Ορισμένες εξ αυτών είναι οριζόντιες, ήτοι ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ των κρατών και κινούνται στο πεδίο του διεθνούς δικαίου. Άλλες είναι κάθετες και ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ των

κρατών και των πολιτών τους, κινούμενες στο πεδίο του παραδοσιακού δημοσίου δικαίου. Τέλος, ορισμένες είναι διαγώνιες και διέπουν τη σχέση των κρατών με τους πολίτες των λοιπών κρατών. Οι τελευταίες ανάγονται στο κοσμοπολίτικο δίκαιο.

Το έκτο κεφάλαιο εξετάζει την οριζόντια αρχή της λογοδοσίας των κρατών και τον τρόπο με τον οποίο το δίκαιο της ΕΕ μπορεί να την ενισχύσει μέσω της Επιτροπής, του ΔΕΕ, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της αυξημένης πλειοψηφίας ως της κατ' αρχήν μεθόδου ψηφοφορίας, του αμέσου και του εμμέσου αποτελέσματος του δικαίου της ΕΕ και άλλων μηχανισμών. Τα ανωτέρω ανάγονται, κατά τον συγγραφέα, στη διεθνούς δικαίου προέλευσης αρχή της αμοιβαιότητας. Παράλληλα, ο διεθνής χαρακτήρας του δικαίου της ΕΕ και η απορρέουσα εξ αυτού ευελιξία μειώνει τον κίνδυνο αποσύνθεσης της ΕΕ. Η τελευταία δηλαδή φαίνεται να επιβιώνει όχι επί τη βάση ενός ανερχόμενου Συντάγματος και της αυτονομίας της, αλλά χάρη στη διεθνούς δικαίου φύση της. Όπως λοιπόν στο πλαίσιο του δεισμού το δίκαιο της ΕΕ εξαρτάται εν πολλοίς από την αναγνώρισή του από τα εθνικά δίκαια, έτσι και η επιβίωσή του παρουσιάζεται να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ευελιξία που του προσδίδει το διεθνές δίκαιο, με αποτέλεσμα η περιώνυμη αυτονομία του από το εθνικό και το διεθνές δίκαιο να αποτελεί ευφυσολόγημα.

Το έβδομο κεφάλαιο πραγματεύεται την κοσμοπολίτικη αρχή της ενωσιακής ιθαγένειας, που συνδέει τα κράτη-μέλη με τους λαούς των λοιπών κρατών-μελών και την οποία ο Ελευθεριάδης αποκαλεί ευρωπαϊκή ελευθερία (European liberty). Σε αντίθεση με το παραδοσιακό διεθνές δίκαιο που εγγυάται ένα minimum δικαιωμάτων για τους αλλοδαπούς, η προκειμένη αρχή αίρει τα σύνορα και απαγορεύει τις διακρίσεις προς όφελος των πολιτών των κρατών-μελών που μετακινούνται, εγκαθίστανται, σπουδάζουν ή εργάζονται εντός της επικράτειας των κρατών-μελών της ΕΕ. Με την πάροδο του χρόνου δε η οικονομικοκεντρική προσέγγιση της αρχής, που περιοριζόταν κατά βάση στους οικονομικά ενεργούς πολίτες, βαθμιαία άρχισε να επεκτείνεται και σε άλλες κατηγορίες (λ.χ. φοιτητές, συνταξιούχους κ.λπ.) και να αποκτά και άλλη ratio πέραν της προώθησης της ενιαίας αγοράς. Παρά τη διεύρυνση και εμβάθυνσή της, ωστόσο, ο συγγραφέας τονίζει πλειστάκις ότι η ενωσιακή ιθαγένεια δεν αποσκοπεί στην ανάδειξη ενός νέου δήμου, αλλά εξακολουθεί να καλύπτει όχι απλώς κάτι λιγότερο, αλλά κάτι διαφορετικό από ό,τι καλύπτει η συνταγματική ιθαγένεια. Σε μία πολύ ενδιαφέρουσα προσπάθεια δε να καταδείξει τις μεταξύ τους διαφορές, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι σε αντίθεση με τη συνταγματική ιθαγένεια η ενωσιακή ιθαγένεια δεν εγγυάται ένα minimum κοινωνικής αλληλεγγύης αλλά μόνο ισότιμη μεταχείριση. Επίσης, σε αντίθεση με τη συνταγματική ιθαγένεια η ενωσιακή ιθαγένεια είναι ασθενέστερη –παραδόξως– όσο ισχυρότερος είναι ο δεσμός με την εθνική έννομη τάξη και ενισχύεται οσάκις ο πολίτης απομακρύνεται από το κράτος της συνταγματικής του ιθαγένειας.

Τελευταία αρχή είναι αυτή της δικαιοσύνης στις σχέσεις μεταξύ των κρατών-μελών, ιδίως σε περιόδους κρίσεων, όπως ήταν η κρίση της ευρωζώνης. Το όγδοο και το ένατο κεφάλαιο δεν αποσκοπούν να εξετάσουν τη νομιμότητα των μέτρων στήριξης, όπως κλήθηκε να πράξει το ΔΕΕ σε αρκετές περιπτώσεις, αλλά να εξετάσουν αν αυτά ελήφθησαν στο πλαίσιο του καθήκοντος αλληλεγγύης, που, κατά τον Ελευθεριάδη, θέτουν οι Συνθήκες της ΕΕ. Όπως επισημαίνει, εντούτοις, ratio για την υποχρέωση αλληλεγγύης δεν είναι η δίκαιη κατανομή του πλούτου μεταξύ των κρατών-μελών. Κατά άλλη διατύπωση, με την έννοια της δικαιοσύνης δεν εννοείται η αριστοτελική έννοια της διανεμητικής δικαιοσύνης, αρμοδιότητα που έχει παρακρατηθεί από τα κράτη-μέλη ή που συναντάται σε ομοσπονδιακά κράτη. Η δικαιοσύνη εν προκειμένω ανάγεται μάλλον στην

έννοια της διορθωτικής δικαιοσύνης και αποσκοπεί στην επανόρθωση της αδικίας. Αξιοσημείωτη είναι και η διευκρίνιση του συγγραφέα ότι η αρχή της δικαιοσύνης δεν προαπαιτεί την ένωση των πολιτών σε μία ενιαία πολιτική κοινότητα, κατά τη λογική του Habermas, αλλά και αυτή ανάγεται στο διεθνές δίκαιο, που παγίως προβλέπει διορθωτικούς μηχανισμούς για τα κράτη που επιβαρύνονται υπέρμετρα στο πλαίσιο διεθνών συνθηκών.

Εφαρμόζοντας τα ανωτέρω στην περίπτωση της κρίσης της ευρωζώνης, κατά τον Ελευθεριάδη, το ζήτημα της σύμμετρης ή υπέρμετρης επιβάρυνσης-ωφέλειας των κρατών-μελών δεν εξετάζεται με βάση το αν και κατά πόσο οι συνεισφορές στην ένωση και οι απολαβές από αυτή είναι σύμμετρες ή υπέρμετρες. Ορισμένα κράτη-μέλη μπορεί να συνεισφέρουν περισσότερα, διότι εκτιμούν ότι θα κερδίσουν και περισσότερα από τη συμμετοχή τους στην Ένωση. Το κρίσιμο για να κριθεί αν η συμμετοχή των κρατών-μελών είναι δίκαια ή άδικη είναι το αν η κατανομή των ενδεχόμενων κινδύνων και των ευκαιριών είναι σύμμετρη ή όχι. Με γνώμονα αυτό και εξετάζοντας την κατανομή των ευκαιριών/κινδύνων α) κατά την ίδρυση της ευρωζώνης, β) στο τέλος της πρώτης δεκαετίας λειτουργίας της και γ) κατά την αντιμετώπιση της κρίσης της ευρωζώνης, ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ιδρύοντας τα κράτη-μέλη μία εγγενώς ασύμμετρη ένωση (νομισματική ένωση χωρίς οικονομική και πολιτική ένωση), στο πλαίσιο της οποίας η κατανομή των κινδύνων/ευκαιριών ήταν ανισομερής και, κατά τούτο, άδικη για ορισμένα από αυτά, τα ευνοημένα κράτη-μέλη (λ.χ. Γερμανία) κλήθηκαν να στηρίξουν αυτά που δεν ανέλαβαν τους ίδιους κινδύνους ούτε είχαν τις ίδιες ευκαιρίες (λ.χ. Ελλάδα, Πορτογαλία, Ιρλανδία, Κύπρος) κατ' επιταγή της υποχρέωσης αλληλεγγύης, προκειμένου να επανορθωθεί η αδικία στις μεταξύ τους σχέσεις.

Το δέκατο και τελευταίο κεφάλαιο εστιάζει στη μεγαλύτερη για την ΕΕ πρόκληση που είναι η διακύβευση της δημοκρατίας. Κατ' αρχάς, ο συγγραφέας διευκρινίζει ότι η βασική κριτική περί δημοκρατικού ελλείματος της ίδιας της ΕΕ είναι μεθοδολογικά εσφαλμένη. Και τούτο, διότι σκοπός της ΕΕ είναι να διαχειριστεί την αλληλεξάρτηση των κρατών-μελών και να διευκολύνει τη συλλογική τους δράση για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση κοινών προβλημάτων και ουδόλως αυτή αντιγράφει τις πολιτικές λειτουργίες των κρατών. Καθ' ο μέτρο λοιπόν η ΕΕ δεν είναι συγκρίσιμη με τα κράτη, δεν μπορεί να αντιγράψει και τους δημοκρατικούς τους θεσμούς. Το κρίσιμο, κατά τη γνώμη του, είναι ότι η ΕΕ, καθ' ο μέτρο αφαιρεί αποφασιστικές αρμοδιότητες από τα κράτη-μέλη και τις ασκεί συχνά στο συσκοτισμένο πλαίσιο της επιτροπολογίας, φαλκιδεύει τη δημοκρατία των κρατών-μελών. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι και η ανάλυσή του περί του περιεχομένου της έννοιας της δημοκρατίας. Κατά τον Ελευθεριάδη, η δημοκρατία δεν θα πρέπει να ταυτίζεται με την κατά Schmitt συλλογική αυτονομία, όπως μετουσιώθηκε στη νομολογία του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου στο δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού, ούτε με την κατά Habermas αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Πέραν της πλειοψηφικής αρχής, που ναι μεν είναι ένα από τα στοιχεία της δημοκρατίας αλλά δεν είναι το μοναδικό, ο συγγραφέας, βαθιά επηρεασμένος από τον Dworkin, εντάσσει στην έννοια της δημοκρατίας και την υποχρέωση αναγνώρισης της ίσης αξίας όλων των μελών της πολιτικής κοινότητας. Στο πλαίσιο αυτό, καθόσον η μεταφορά αρμοδιοτήτων σε διεθνείς οργανισμούς εγγυάται ή ακόμα και προάγει την ίση αξία των πολιτών, δεν διακυβεύει τη δημοκρατία αρκεί παράλληλα να μην εξαλείφονται και τα συνταγματικά θεμέλια αυτοδιακυβέρνησης των κρατών. Σε μια δε πρώτη προσπάθεια να χαράξει τα όρια αυτά, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι καθ' ο μέτρο η ανάθεση αρμοδιοτήτων των τριών εξουσιών στην ΕΕ λαμβάνει χώρα επί τη βάση αναλυτικών και σαφών διατάξεων και η άσκησή τους ελέγχεται από

έναν ανεξάρτητο δικαστή, δεν τίθεται εκποδών η δημοκρατία, ενώ καθ' ο μέτρο η εισδοχή του δικαίου της ΕΕ συντελείται επί τη βάσει μίας εθνικής νομικής πράξης (δυσισμός) δεν αναιρείται ούτε η κυριαρχία των κρατών. Και ναι μεν, όπως παραδέχεται ο Ελευθεριάδης, το σύστημα αυτό χρήζει βελτίωσης, ωστόσο δεν θα πρέπει να του ασκείται κριτική επειδή απέτυχε να είναι κάτι που ούτως ή άλλως δεν θα μπορούσε και δεν θα έπρεπε να είναι.

Επιλογικά, το βιβλίο του Ελευθεριάδη «Μία Ένωση Λαών: Η Ευρώπη ως Κοινότητα Αρχής» αποτελεί μια πρωτότυπη συμβολή με πολύ πλούσιο φιλοσοφικό υπόβαθρο στη συζήτηση για τη φύση της ΕΕ και τη σχέση της με το εθνικό και το διεθνές δίκαιο. Ο συγγραφέας αξιοποιεί μεν στον μέγιστο δυνατό βαθμό τις σχετικές νομικές και πολιτικές θεωρίες, επιδεικνύοντας τον δέοντα σεβασμό στον κόπο των προηγηθέντων ερευνητών, αλλά παράλληλα εισάγει πολλά πρωτότυπα και ενδιαφέροντα σημεία που πηγαίνουν τη συζήτηση ένα βήμα παραπέρα. Άξια μνείας είναι και η προσπάθειά του να χτίσει το θεωρητικό του οικοδόμημα με συνέπεια, μεθοδολογία και πειστικότητα, χωρίς, εντούτοις, να παραγνωρίζει την υφιστάμενη νομολογία και πρακτική. Η πρόταση του Ελευθεριάδη είναι μία διεθνική θεωρία, σύμφωνα με την οποία η ΕΕ είναι μία Ένωση Λαών που λειτουργεί μεν στο πλαίσιο του δυισμού αλλά και του κοσμοπολιτισμού. Παράλληλα, η ΕΕ αποτελεί μία Κοινότητα Αρχών που ενισχύει τη λογοδοσία των κρατών, κατοχυρώνει την ελευθερία των πολιτών και, ακόμα και όταν είναι άδικη, προβλέπει μηχανισμούς αποκατάστασης της αδικίας. Στο πλαίσιο αυτό, ο συγγραφέας επιχειρεί να συνδυάσει τα θετικά στοιχεία των φεντεραλιστικών και των κρατικιστικών θεωριών, διασφαλίζοντας τον πυρήνα της δημοκρατίας, όπως αναπτύσσεται στο εσωτερικό των κρατών, και θεμελιώνοντας μια διεθνική κοινότητα λαών και αρχών αντιστοίχως, ενώ παράλληλα προσπαθεί να αμβλύνει τους κινδύνους που εγκυμονεί το δίπολο των φεντεραλιστικών και των κρατικιστικών θεωριών. □